

Božje postojanje i Božji atributi

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2017**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:261:025289>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Božje postojanje i Božji atributi

IZDAVAČI:
Institut za filozofiju, Zagreb
i
Udruga za promicanje filozofije, Zagreb

ZA IZDAVAČE:
Filip Grgić i Tomislav Janović

GRAFIČKA PRIPREMA:
Marin Martinić Jerčić

DESIGN I IZRADA KORICA:
Marin Martinić Jerčić

TISAK:
Grafomark d.o.o.

ISBN 978-953-7137-52-6

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000968482.

Božje postojanje i Božji atributi

ur. Tvrtko Jolić

Zagreb, studeni 2017.

SADRŽAJ

Predgovor
7

Davor Pećnjak
Bog i neka druga postojanja
11

Dalibor Renić
*Egzistencija kao realan predikat
i dokazi za Božje postojanje*
23

Hrvoje Juko
*Leibnizovski argument, princip dovoljnoga razloga
i neki ontološki poništivači*
31

Valentin Stuhne
Kalām kozmološki argument W. L. Craiga
41

Aleksandra Golubović
*Moralni argument za Boga. Moralne indicije
u prilog Božje opstojnosti*
55

Ninoslav Križić

*Je li katolički nauk o čovjeku pomirljiv
sa znanstvenom slikom svijeta?*

73

Ivan Kordić

Ima li smisla vjerovati u smisao?

99

Kazimir Drilo

Adorno i ontološki dokaz o postojanju Boga

115

Ivan Karlić i Milan Gelo

*Milosrđe kao „zaboravljeni“ Božji atribut u kršćanskoj
shvaćanju Božje opstojnosti*

129

Draženko Tomić

*Božja svojstva kao pobliže određenje čovjekove spoznaje Boga
u Kvirina Vasilja*

147

Stjepan Kušar

*„To svi nazivaju Bogom“. Quinque viae, fenomenologijska
razlika i Bog vjere*

161

Bilješka o autorima

183

Predgovor

Povijest rasprava o Božjoj opstojnosti i Božjim atributima seže duboko u povijest filozofije. Argumenti kojima se racionalnim putem hoće dokazati postojanje Božanskog bića i rasvijetliti svojstva koja mu pripadaju često su bili u središtu rasprava na područjima metafizike, logike, kozmologije i etike. Ništa manji prinos dali su i oni koji ukazivali na probleme i manjkavosti tih pozitivnih argumenata. Iako u suvremenoj filozofiji ta tema možda više nije u žarištu kao u nekim ranijim povijesnim razdobljima, ona i dalje izaziva pozornost i interes filozofa ali i šire javnosti. Filozofi joj pristupaju u svjetlu novih, prije svega znanstvenih, ali i filozofskih spoznaja koje omogućavaju novo vrednovanje i unaprjeđivanje argumentacije. S druge strane, javnost od filozofa očekuje objašnjenja na koji način pomiriti (ako je to uopće moguće) suvremenu znanstvenu sliku svijeta s još uvijek duboko usađenim religioznim uvjerenjima. Stoga se čini da je i nadalje potrebno poticati argumentirane rasprave o temi Božjeg postojanja i Božjih atributa kao i otvarati prilike za konstruktivni dijalog filozofa i znanstvenika o tim temama.

Upravo je to bio razlog da se Udruga za promicanje filozofije na prijedlog prof. dr. sc. Tomislava Bracanovića odlučila organizirati znanstveni skup pod naslovom „Božje postojanje i Božji atributi“. Suorganizator znanstvenog skupa bio je Odjel za filozofiju Centra za hrvatske studije Sveučilišta u Zagrebu na čijem se kampusu na Borongaju skup održao 23. i 24. lipnja 2016. godine. Skup je poslužio kao prilika da o navedenoj temi uz filozofe svoja mišljenja izlože i znanstvenici s područja teologije, fizike i biologije. Radovi sakupljeni u ovome izdanju doručeni su i prilagođeni tekstovi izloženi na navedenom skupu. Na skupu su, uz ovdje zastupljene autore, sudjelovali Barbara Ćuk (Sveučilište u Zagrebu), Dušan Dožudić (Sveučilište u Zagrebu), Drago Đurić (Sveučilište u

Beogradu), Srećko Kovač (Institut za filozofiju, Zagreb), Anto Pavlović (Sveučilište u Zagrebu), Mirko Planinić (Sveučilište u Zagrebu) i Petar Tomev Mitrikeski (Institut Ruđer Bošković, Zagreb).

Radovi u ovom zborniku obrađuju niz tema s različitih filozofskih i metodoloških polazišta. Čitatelji će ovdje pronaći rasprave o različitim vrstama dokaza za Božju opstojnost kao i rasprave o nekim atributima koji se tradicionalno pripisuju Bogu. Nekoliko članaka tematizira filozofska stajališta pojedinih filozofa o Božjem postojanju, dok drugi ispituju implikacije Božjeg postojanja na shvaćanje čovjekova mjesta u svijetu i smisla ljudskoga života.

Davor Pećnjak u svom radu „Bog i neka druga postojanja“, polazeći od postavke da sve što postoji, postoji ovisno o Bogu, razmatra povezanost Božjih atributa s postojanjem drugih entiteta. Prihvatimo li da postojanje svih entiteta ovisi o Bogu, postavlja se pitanje što je s entitetima za koje obično smatramo da su nužni kao što su na primjer matematički entiteti (brojevi, skupovi, relacije, itd.). Ako su ti entiteti nužni, drugim riječima, ako oni postoje sami za sebe i nezavisno od bilo čega drugoga, kako onda prihvatiti tvrdnju da je Bog stvoritelj svega. Pećnjak u prvom dijelu svoga rada daje prikaz nekih pokušaja rješenja ovoga problema, dok u drugom dijelu daje svoj vlastito rješenje.

Duga je tradicija rasprava o različitim verzijama kozmološkog argumenta za Božje postojanje. Jednu varijantu tog argumenta izlaže Hrvoje Juko u radu naslovljenom „Leibnizovski argument, princip dovoljnog razloga i neki ontološki poništivači“. Nakon uvodne klasifikacije različitih varijanti kozmološkog argumenta, Juko izlaže jednu formulaciju leibnizovskog argumenta koji počiva na principu dovoljnog razloga. Braneći ovaj argument Juko opovrgava prigovore kojima je cilj potkopati povjerenje u premise argumenta. Valentin Stuhne u tekstu pod naslovom „*Kalām* kozmološki argument W. L. Craiga“ nudi prikaz jedne druge verzije kozmološkog argumenta. Polazeći od premisa da sve što je počelo postojati ima uzrok i znanstveno utemeljenog shvaćanja da svemir svoj početak ima u takozvanom Velikom prasku, slijedi da svemir ima uzrok. Stuhne detaljno izlaže postavke na kojima počivaju premise argumenta, posebice znanstvene spoznaje na kojima počiva druga premissa. Završni dio rada posvećen je teološkim implikacijama zaključka te razmatranju prigovora ovoj verziji kozmološkog argumenta za Božje postojanje.

Može li naše moralno iskustvo biti premissa u dokazu za Božje postojanje tema je rada „Moralni argument za Boga. Moralne indicije u prilog

Božje opstojnosti“ Aleksandre Golubović. Oslanjajući se na argumentaciju C. S. Lewisa autorica polazi od široko prihvaćenog stajališta da je moral objektivn i univerzalan i da postoji nešto što nas obvezuje da ga poštujemo. Prema zagovornicima moralnog argumenta ta normativnost moralnog zakona ukazuje da se iza njega „krije netko tko od ljudi zahtijeva da se u skladu s njime ponašaju i djeluju“. Razmatrajući vrline ovog argumenta Golubović ukazuje na niz elemenata odnosa Boga, ljudske prirode i fenomena morala.

Ninoslav Križić u radu „Je li katolički nauk o čovjeku pomirljiv sa znanstvenom slikom svijeta?“ uspoređuje dvije slike čovjeka – kršćansku prema kojoj čovjek svoje porijeklo vuče iz čina Božjeg stvaranja i znanstvenu prema kojoj se čovjek i sva njegova svojstva mogu objasniti ovozemaljskim uzrocima i procesima. Analizirajući argumente u prilog jednom i drugom shvaćanju, autor dolazi do zaključka da se ona ne mogu tako lako pomiriti te da smo prisiljeni izabrati jedno od njih. Pozivajući se na uvide kognitivnih znanosti Križić smatra da trebamo dati prednost znanstvenoj slici svijeta. Drugačiji odgovor na pitanje odnosa vjere i znanosti nudi Ivan Kordić u pokušaju da u svom članku odgovori na pitanje „Ima li smisla vjerovati u smisao?“. Tezu da je vjera u Boga usko povezana s pitanjem o smislu ljudskog života, Kordić propituje oslanjajući se na razmišljanja njemačkog filozofa Volkera Gerharda koja je iznio u svojoj knjizi *Der Sinn des Sinns. Versuch über das Göttliche* (2014). Iako spoznaja Boga nadilazi ljudske sposobnosti, vjera i znanost, prema Kordiću, nisu u suprotnosti, pri čemu je vjera prije svega okrenuta samospoznaji čovjeka.

Iako se ime Theodora Adorna obično ne veže uz teme metafizičkog karaktera, Kazimir Drilo u tekstu pod naslovom „Adorno i ontološki dokaz o postojanju Boga“ pokazuje da Adorno pridaje važnost ulozi koju ontološki dokaz o postojanju Boga igra u filozofiji. Nakon prikaza osnovnih elemenata Adornove filozofije, Drilo upućuje na Adornovu „inverzivnu teologiju“ koja daje jedan novi pogled na tradicionalne metafizičko-teološke teme. U tom kontekstu autor naglašava važnost židovske mesijanske tradicije koja polaže nadu u nastanak novoga svijeta.

Ivan Karlić i Milan Gelo u radu pod naslovom „Milosrđe kao ‘zaboravljeni’ Božji atribut u kršćanskome shvaćanju Božje opstojnosti“ istražuju razloge zašto se u raspravama o Božjim atributima o milosrđu razmjerno malo govori. Iako taj atribut izvorno nije filozofske provenijencije već dolazi iz teoloških rasprava, autori kombinirajući filozofske i teološke uvide pokušavaju ukazati da je za obuhvatan uvid u značenje

kršćanskog shvaćanja Božjeg postojanja potrebno imati ispravno shvaćanje atributa milosrđa. O drugim Božjim atributima govori Draženko Tomić u tekstu pod naslovom „Božja svojstva kao pobliže određenje čovjekove spoznaje Boga u Kvirina Vasilja“. Tomić izlaže Vasiljeva shvaćanja atributa aseiteta, jedinosti, neizmjernosti i vječnosti.

U poglavlju „‘To svi zovu Bogom’. *Quinque viae*, fenomenologijska razlika i Bog vjere“ koje zaključuje ovaj zbornik Stjepan Kušar pokušava doći do dubljeg razumijevanja mjesta i značenja pet puteva spoznaje Boga kod Tome Akvinskoga. Naznačujući glavne argumente u Tominim dokazima za Božje postojanje, Kušar se primarno usredotočuje na „metafizičku viziju koja osvjetljuje polazište svakog od ‘puteva’“. Pokazuje se kako se Toma u svojim dokazima služi isključivo metafizičkim pojmovima i postavkama i tek se naknadno ispostavlja da metafizički pojam do kojega se dolazi u zaključku „svi nazivaju Bogom“ što je, prema Kušaru, dodatak izvorom dokazu.

Radovi koji su ovdje zastupljeni ne iscrpljuju cijelu tematiku Božjeg postojanja i Božjih atributa, što za jedan ovakav zbornik naravno nije ni moguće postići. Nadamo se ipak da čitatelju pružaju dobar vid u raznovrsnost rasprava, stajališta i načina argumentacije o temi koja je obilježila povijest filozofije.

Tvrtko Jolić

a ja mislim da može, konstruktivistički zasnivati i proizvoditi i sustave koji proturječe jedni drugima, onda su čak i „nužne“ istine i „nužni“ matematički entiteti ovisni o Bogu. Oni su onda nužni samo unutar sustava koji sam Bog proizvodi konstruktivistički na algoritamski način. Da, jesu, a pogotovo bi na to mogli ukazivati konstruktivistički sustavi i koji proturječe ovosvjetskoj matematici.

Kako su ljudi stvoreni na sliku i priliku Božju, naše psihičke i umsko-razumske sposobnosti su isto slične Božjima, samo, naravno, značajno su slabije od Božjih, ali za nas i više nego dovoljne. To znači da i mi možemo, kao ljudska bića, na sličan način dolaziti do matematičkih entiteta i istina. Kako? Lako – konstruktivistički – kako se i vidi iz literature. No, kako smo mi u tim svojim psihičkim sposobnostima ograničeniji, dolazimo do njih ili teže ili nam dulje treba izvesti cijelu matematiku konstruktivistički.

U vremenu kada ljudi još ne postoje, matematički objekti postoje jer ih je Bog konstruirao. Tako objašnjavamo našu intuiciju da matematički objekti postoje i kada ljudi ne postoje, ili ne bi postojali, i da postoje neovisno od nas; ali ne postoje neovisno od nekog uma – od Božjeg uma. Kako su naše psihičke sposobnosti isto na sliku i priliku Božjih psihičkih sposobnosti – samo puno manje i ograničenije – tako i mi, ljudi, možemo konstruirati matematičke objekte i znati za njih. Objašnjenje znanja postojanja matematičkih objekata onda je objašnjeno nekom vrstom zajedničkog uzroka – imanjenjem sličnih psihičkih spoznajnih sposobnosti kojima se konstruiraju matematički objekti.

Literatura

- Chihara, C. S. 1990. *Constructibility and Mathematical Existence* (Oxford: Clarendon Press).
- Foster, J. 2004. *The Divine Lawmaker* (Oxford: Clarendon Press).
- Friend, M., 2007. *Introducing Philosophy of Mathematics* (Stocksfield: Acumen).
- Grünbaum, A. 1969. „Can an Infinitude of Operations Be Performed in a Finite Time?“, *The British Journal for the Philosophy of Science* 20 (3), 203-218.
- Leftow, B. 1990. „God and Abstract Entities“, *Faith and Philosophy* 7 (2), 193-217.
- Menzel, C. 1987. „Theism, Platonism, and the Metaphysics of Mathematics“, *Faith and Philosophy* 4 (4), 365-382.

- Morris, T. & Menzel, C. 1986. „Absolute Creation“, *American Philosophical Quarterly* 23 (4), 353-362.
- Plantinga, A. 1980. *Does God have a Nature?* (Milwaukee: Marquette University Press).
- Posy, C. J. 2013. „Computability and Constructibility“, u: Copeland, B. J., C. J. Posy, O. Shagrir, ur. *Computability*, (Cambridge Mass. MIT Press) 105-139.
- Richman, F. ur. 1981. *Constructive Mathematics* (Berlin: Springer).
- Sv. Toma Akvinski, 1981. *Izabrano djelo*, izabrao i priredio: Vereš, T. (Zagreb: Globus).
- Sv. Toma Akvinski, 1993. *Suma protiv pogana*, svezak prvi, preveo: Pavlović, A., (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Trahtenbrot, B. A. 1978. *Što su algoritmi*, prijevod s ruskog: Ščedrov, A., D. Rosenzweig, K. Šeper (Zagreb: Školska knjiga).
- Trostonikov, V. N. 1983. *Što su konstruktivni procesi u matematici*, prijevod s ruskog: Šeper, K., M. Mihaljinec, D. Rosenzweig (Zagreb: Školska knjiga).

Literatura

- Ayer, A. J., *Language, Truth, and Logic* (New York: Dover Publications, 1952), str. 43.
- Ayer, A. J., „Cogito ergo sum“, *Analysis* 14 (1953), str. 27-31
- Carnap, R., „The Elimination of Metaphysics Through Logical Analysis of Language“, u: *Logical Positivism*, ur. A. J. Ayer (New York: The Free Press, 1959), str. 73-74.
- Descartes, R., *Principia philosophica*, I, 7, u *Oeuvres de Descartes*, VIII-1, ur. Charles Adam i Paul Tannery (Paris: J. Vrin, 1982).
- Frege, G., *The Foundations of Arithmetic* (New York: Harper, 1960).
- Frege, G., *Posthumous Writings*, ur. Hans Hermes et al. (Chicago: University of Chicago Press, 1979).
- Hintikka, J., „Cogito, Ergo Sum: Inference or Performance?“, *Philosophical Review* 71 (1962), str. 3-32;
- Hintikka, J., „Cogito, Ergo Sum as an Inference and a Performance“, *Philosophical Review* 72 (1963), str. 487-496.
- Hume, D., *Dialogues Concerning Natural Religion*, IX, 5, u: *Early Modern Texts*, ur. Jonathan Bennett (2007), www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/hume1779.pdf (pristup 30. kolovoza 2016).
- Kant, I., *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, Gesammelte Schriften IV (Berlin: Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, 1900ff).
- Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, Werke in zehn Bänden 3-4, ur. Wilhelm Weischedel (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983).
- Kant, I., *Kritika čistoga uma*, prev. Viktor Sonnenfeld (Zagreb: Matica Hrvatska, 1984).
- Macan, I., *Filozofija spoznaje* (Zagreb: FTI, 1997).
- Maréchal, J., *Le point de départ de la métaphysique* (Louvain: Museum Lessianum, 1926)
- Platon, *Menon*, prev. F. Grgić (Zagreb: Kruzak, 1997).
- Renić, D., „Utemeljenje metafizike transcendentnom metodom Maréchalove škole“, *Obnovljeni život* 60 (2005), str. 255-269.
- Russell, B., „On Denoting“, *Mind*, 14 (1905), str. 479-493.

Vidjeli smo četiri strategije obaranja argumenta vezanih uz ontologiju koju se odluči usvojiti: (i) svijet je nužan, (ii) neki dio svijeta je nužan, (iii) ništa ne postoji nužno, ali je nužno da nešto postoji i (iv) „svemiroliki nihilizam“ + teza beskonačnog regresa (+ možda teza nedeterminističke naravi stanja u tom regresa). Nadam se da sam uspio naznačiti zašto te strategije plauzibilno nisu uspješne. Stoga zaključujem da PDR i druge premise leibnizovskog argumenta nisu poništene tim strategijama i da leibnizovski argument ostaje obećavajući primjerak naravne teologije.

Literatura

- Craig, W. L., *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: Macmillan, 1986).
- Craig, W. L., *Reasonable Faith. Christian Truth and Apologetics*, 3. izdanje (Wheaton, Illinois: Crossway Books, 2008).
- Juko, H. i Renić, D., „Pojam kontingencije u argumentima za Božje postojanje Tome Akvinskoga i G. W. Leibniza“, *Obnovljeni Život* 70 (2015), 163-180.
- Oderberg, D. S., *Real Essentialism* (New York: Routledge, 2007).
- Pruss, A., „Bede Rundle, Why There Is Something Rather Than Nothing“, *Philosophia Christi* 7 (2005).
- Pruss, A., „The Leibnizian Cosmological Argument“, u: Craig, W. L. i Moreland, J. P. ur. *The Blackwell Companion to Natural Theology*, (Oxford: Blackwell, 2009).
- Rundle, B., *Why there is Something rather than Nothing* (Oxford: Oxford University Press, 2004).
- Van Inwagen, P., *Metaphysics* (Boulder: Westview Press, 2009).
- Vilenkin, A., *Many Worlds in One* (New York: Hill and Wang, 2006).

čuje diverzifikaciju strategija obrane i lakše odgovaranje na različite prigovore. Druga premisa spada pod prihvaćenu tvrdnju moderne fizikalne kozmologije, tako da znanstvena otkrića podupiru sam argument na važan način. Bez obzira na to, apriorna strategija učvršćivanja druge premise ima interesantne reperkusije i zahtijeva detaljniju analizu metafizičkih modalnosti i filozofije matematike. Ukoliko prihvaćamo argumente iz metafizičke nemogućnosti temeljem kršenja temeljnih principa mišljenja, ne bi trebalo biti problema s prihvaćanjem posljedica Craigova misaonog eksperimenta. Pojmovnom analizom uzroka svemira dolazimo do bića koje ima neke attribute koji se tradicionalno pripisuju Bogu, tako da je *kalām* argument dobar primjer uspješne naravne teologije. Ipak, valja napomenuti da ovaj argumenti nema potpunu snagu obrane generičkog teizma. Naime, tipično se za Boga tvrdi da ima određene *omniattribute* poput maksimalne dobrote, što je svojstvo koje *kalām* ne može, na meni poznat način, demonstrirati. Potrebno je zato uvesti dodatne uspješne teističke argumente kako bi se dobila kompletnija slika i kako bi projekt naravne teologije bio bliže vlastitom cilju.

Literatura

- Borde, A., Guth, A. W. i Vilenkin, A., „Inflationary Spacetimes Are Incomplete in Past Directions“, *Physics Review Letters* 90 (2003) 151301, 14. 1. <doi: 10.1103/PhysRevLett.90.151301> (preuzeto 23. 7. 2016).
- Craig, W. L. i Sinclair, J. D., „The *Kalam* Cosmological Argument“, u: Craig, W. L. i Moreland, J. P., ur., *The Blackwell Companion to Natural Theology* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), str. 101-201.
- Craig, W. L. *The Kalām Cosmological Argument* (Eugene: Wipf & Stock, 2000).
- Liddle, A., *An Introduction to Modern Cosmology*, 2. izdanje (Chichester: Wiley, 2003).
- Mithani, A. i Vilenkin, A., „Did the universe have a begininng“, arXiv:1204.4658, 20. 4. (2012) <http://arxiv.org/pdf/1204.4658v1.pdf> (preuzeto 23. 7. 2016).
- Paar, V., „O komplementarnosti znanosti i vjere“, u Primorac, Zoran i sur., ur., *Suvremena znanost i vjera*, (Mostar: Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru, 2011), str. 17-36.
- Pinter, C. C., *The Book of Set Theory* (New York: Dover, 2014).
- Plantinga, A., *Warranted Christian Belief* (New York: Oxford University Press, 2000).

Smith, Q., „*Kalam* Cosmological Arguments for Atheism“, u: Nartinb, Michael, ur., *The Cambridge Companion to Atheism* (New York: Cambridge University Press, 2007), str. 182-198.

Steinhart, E., *More Precisely* (Peterborough: Broadview, 2009).

Swinburne, R., *Existence of God*, 2. izdanje (Oxford: Clarendon, 2004).

diciju za postojanje Boga kao utemeljitelja morala. Mi, kao što je Lewis utvrdio, nismo niti izmislili, niti stvorili moralni zakon, dapače, osjećamo kako je on više od zakona i kako nas s jedne strane obvezuje, a s druge nadilazi. Teističko objašnjenje ili objašnjenje na razini uma, osobe pa u konačnici i Boga čini se vrlo izglednim i može se tretirati kao dobra baza ili uvjerljiva moralna indicija u korist Božje opstojnosti.

Literatura

- Berčić, B., *Filozofija* (sv. 1) (Zagreb: Ibis grafika, 2012).
- Byrne, P., „Moral Arguments for the Existence of God“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/moral-arguments-god/> (posjećeno: 18.3.2016).
- Bračanović, T., *Evolucijska teorija i priroda morala* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2007).
- Coreth, E., *Antropologia filosofica* (Brescia, 1991).
- Črpić, G., Ćurković Nimac, J. i Tanjić, Ž., ur., *Vjersko uvjerenje i moralno ponašanje* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2016).
- Davies, B., *Uvod u filozofiju religije* (Zagreb: Hrvatski studiji, 1998).
- Đurić, D., *Postojanje Boga* (Beograd: Zavod za udžbenike, 2011).
- Evans, C. S., „Moral Arguments for the Existence of God“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/moral-arguments-god/> (posjećeno: 8.3.2016)
- Fieser, J., „Ethics“, *Internet Encyclopedia of Philosophy* <http://www.iep.utm.edu/ethics/> (posjećeno: 21.7.2016)
- Frankena, W. K., *Etika* (Zagreb: Kruzak, 1998).
- Gert, J., „The Definition of Morality“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/entries/morality-definition/> (posjećeno: 21.9.2016).
- Golubović, A., „Moralnost i religija“ u: Oslić, J., Ćubelić, A. i Malović, N., ur., *Filozofija i teologija u kontekstu znanstveno-tehničke civilizacije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2016), str. 271-289.
- Grbac, J. (pr.), *Kršćanska i/ili univerzalna etika* (Pazin: Impresum, 2003).
- Grbac, J., „Pitanje univerzalne etike i univerzalne religije“ u: Grbac, J. (pr.), *Kršćanska i/ili univerzalna etika* (Pazin: Impresum, 2003).
- James, W., *Raznolikosti religioznog iskustva*, prevela Nada Horvat (Zagreb: Naprijed, 1990).
- Juhant, J., „Odnos religije (kršćanstva) i etike“ u: Grbac, J. (pr.), *Kršćanska i/ili univerzalna etika* (Pazin: Impresum, 2003).

- Katekizam Katoličke Crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994).
- Kant, I., *Kritika praktičnog uma*, preveo Viktor Sonnenfeld (Zagreb: Naprijed, 1974 (1988.)).
- Kant, I., *Religija unutar granica pukoga uma* (Zagreb: Breza, 2012).
- McNaughton, D., *Moralni pogled* (Zagreb: Hrvatski studiji, 2010).
- Lewis, C. S., „A Moral Argument for the God’s Existence“, u: Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D., ur., *Philosophy of Religion. Selected Readings* (New York: Oxford University Press, 2014), str. 197-203.
- Lewis, C. S., *Kršćanstvo nije iluzija* (Split: Verbum, 2016).
- Mackie, J., *Ethics* (London: Penguin Books, 1990).
- Mackie, J., *The Miracle of Theism* (New York: Clarendon Press, 1982).
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D., ur., *Philosophy of Religion. Selected Readings* (New York: Oxford University Press, 2014).
- Ratzinger, J., *O relativizmu i vrjednotama* (Split: Verbum, 2009).
- Nowell-Smith, P. i dr., „Can Morality have a Religious Foundation?“, u: Stump, E. i Murray, M. J., ur., *Philosophy of Religion. The Big Questions* (Oxford: Oxford University Press, 1999), str. 399-427.
- Stump, E. i Murray, M. J., ur., *Philosophy of Religion. The Big Questions* (Oxford: Oxford University Press, 1999).
- Swinburne, R., *Is there a God?* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- Swinburne, R., *The Existence of God* (revised edition) (Bristol: Clarendon Press, 1991).
- Wainwright, W., ur., *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion* (New York: Oxford University Press, 2005).
- Wojtyła, K., *Temelji etike* (Split: Verbum, 1998).
- Ward, K., *Zašto gotovo sigurno ima Boga* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010).
- Zagzebski, L., „Morality and Religion“, u: Wainwright, W., ur., *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion* (New York: Oxford University Press, 2005), str. 344-365.

Katolički nauk o čovjeku, odnosno sveukupna teološka slika stvarnosti jest statična, počiva na objavi i ne konkretizira se nikakvim opipljivim rješenjima. Ne pruža nadu u nikakve nove i detaljnije spoznaje o svijetu i čovjeku te joj svakim novim znanstvenim spoznajama ostaje sve manje manevarskog prostora. Dakle, pred zastupnikom kompatibilizma između katoličkog nauka o čovjeku i znanstvene slike svijeta jest nimalo lak zadatak da pokaže kako je gore prikazani sukob tek privid i da su ova dva nauka ustvari spojivi, što bi bilo i za očekivati ako su i znanost i vjera doista istog porijekla, tj. da su Božji dar čovječanstvu (usp. KKC 159).

Literatura

- Akvinski, T. 2005. *Izabrano djelo* (Zagreb: Nakladni zavod Globus). (vidi *Summa teologije*)
- Berkeley, G. [1710] 1999. „Rasprava o načelima ljudske spoznaje“, u: *Odabrane filozofske rasprave*, prev. S. Kikerec (Zagreb: KruZak).
- Božičević V. ur., 1996. „Filozofija britanskog empirizma“, u: *Hrestomatija filozofije*, svezak IV (Zagreb: Školska knjiga).
- Calef, S. „Dualism and Mind“, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/dualism/> (stranica posjećena 17. rujna 2016).
- Churchland, P. 1988. *Matter and Consciousness. Revisited Edition* (Cambridge: MIT Press).
- Coyne, J. 2015. *Faith vs. Fact: Why Science and Religion are Incompatible* (New York: Penguin Press).
- de Waal, F. 1997 *Bonobo: The Forgotten Ape* (Berkeley: University of California Press).
- Dennett, D. 1991. *Consciousness Explained* (Boston: Little, Brown and Company).
- Descartes, R. [1642] 2015. *Meditacije o prvoj filozofiji*, prev. J. Talanga (Zagreb: KruZak).
- Divković, M. 2006. *Latinsko-hrvatski riječnik* (Bjelovar: Dunja d.o.o.).
- Facchini, F. 2011. *Izazovi evolucije: Sklad između znanosti i vjere* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Filipović, R. ur. 2004. *Englesko-hrvatski rječnik*, 25. izdanje (Zagreb: Školska knjiga).
- Flanagan, O. 2002. *The Problem of The Soul* (New York: Basic Books).
- Gensch, C. B., Hammond, S. M., Hampson, S. E., Eves, A. i Crowder, M. J. 2002. „Influence of supplementary vitamins, minerals and essential fatty acids on the antisocial behaviour of young adult prisoners“, *British Journal of Psychiatry* 181, 22-28.

- Goetz, S. i Taliaferro, C. 2011. *A Brief History Of The Soul* (Oxford: Wiley-Blackwell).
- Gupta, A. 2006. *Empiricism and Experience* (Oxford and New York: Oxford University Press).
- Hrvatska biskupska konferencija, ur., 1994. *Katekizam Katoličke Crkve* (Zagreb: Glas Koncila).
- Ivan Pavao II. 1996. *Poruka papinskoj akademiji znanosti: O Evoluciji*, <https://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/JP961022.HTM> (stranica posjećena 17. rujna 2016.).
- Jeeves, M. i Brown, W. S. 2009. *Neuroscience, Psychology and Religion: Illusions, Delusions, and Realities about Human Nature* (West Conshohocken: Templeton Foundation Press).
- Jeruzalemska Biblija*. 2007 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Kenny, A. 1993. *Aquinas on Mind* (London and New York: Routledge).
- Levin, J. 2004. *Functionalism*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/functionalism/> (stranica posjećena 17. rujna 2016.).
- Lycan, W. 1996. „Philosophy of Mind“, u: N. Bunnin i E. P. Tsui-James, ur., *The Blackwell companion to Philosophy* (Oxford: Blackwell Publishers), 167-197.
- Metzinger, T., 2003, *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity* (Cambridge MA: MIT Press).
- Olen, J. 2003. „An Account of Personal Identity and Immortality“, u: W. Lawhead, ur. *Philosophical Questions: Classical and Contemporary Readings* (New York: McGraw-Hill). 324-333.
- Papineau, D. 2007. *Naturalism*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/naturalism/> (stranica posjećena 17. rujna 2016.).
- Pećnjak, D. 2013, Skripta *Uvod u filozofiju uma* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu).
- Pećnjak, D. i Špiljak, I. 2014, „Argument iz znanja i modalni argument za dualizam u filozofiji uma“, *Bogoslovska smotra* (84), 73-95.
- Tertullian. 1972. *Adversus Marcionem* (Oxford: Oxford University Press).
- Thagard, P. 1996. „Cognitive Science“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/cognitive-science/> (stranica posjećena 17. rujna 2016.).
- „Zakon očuvanja energije“, 2005, *The Free Encyclopedia*, Wikimedia Foundation, Inc., https://hr.wikipedia.org/wiki/Zakon_očuvanja_energije (stranica posjećena 17. rujna 2016.).

„Zakon očuvanja energije“ *Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66767#top> (stranica posjećena 17. rujna 2016.)

Jer, nijedna druga religija nije tako snažno promicala spoznaju, znanje, djelovanje i individualnu samostalnost kao kršćanstvo. Uza sav respekt prema kritici Voltairea, Humea i Feuerbacha on želi ostati kod ovog uvjerenja. Osim toga, on je mišljenja da nijedna druga religija deficite racionalne kulture nije posvijestila s toliko snažnom uvjerljivošću kao kršćanstvo. Jer, u njemu sve je ništa bez ljubavi, koja ljudskom životu daje dominantni smisao, koji tijelo i duh ispunja i trenutačno i vodi ih i preko granica vremena.⁷⁶

Religiji se često predbacuje da je utočište neuspješnih, neobrazovanih i slabih. Gerhardt priznaje da je Crkva prema Mateju 11,28 doduše organizacija za umorne i opterećene, no da to nisu samo gladni, siromašni, protjerani, nego da su to svi ljudi, budući da svi stoje pod znakom smrti, zablude i bolesti. Svi su upućeni na utjehu vjere koja može ohrabrivati i davati snagu za život.⁷⁷ Ona se nudi svima onima koji u svakodnevним stvarima nemaju povjerenja u sebe i u svijet, ili ga nemaju dovoljno. A za slučajeve u kojima bolest, nevolja, razočaranje, gubitak bližnjega ili blizina smrti mogu sve staviti u pitanje, ona obećava poruku koja unatoč svemu jamči smisao. Istina, povjerenje u svijet i u sebe čovjek u pravilu ima od početka svoga postojanja. No, ako ono nestane, on se nema više ni na što osloniti. Stoga bi elementarni cilj svakog odgoja trebao biti: kod mladih jačati povjerenje. A tome može poslužiti i odgoj za vjeru u Boga.⁷⁸

Literatura

- Barth, U., *Religion in der Moderne* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003).
 Gerhardt, V., *Der Sinn des Sinns. Versuch über das Göttliche* (München: Verlag C. H. Beck, 2014).
 Habermas, J., *Glauben und Wissen* (Frankfurt a. M., 2001).
 Heidegger, M., *Identität und Differenz*, GA 11 (Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 2006).
 Heidegger, M., *Vorträge und Aufsätze*, GA 7 (Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann 2000).
 Heidegger, M., *Was heißt Denken?*, GA 8 (Frankfurt a. M.: Vittorio Klostermann, 2002).
 Lütz, M., *Gott. Eine kleine Geschichte des Größten* (München: Knauer Taschenbuch Verlag, 2009).

⁷⁶ Usp. Gerhardt, *Der Sinn des Sinns*, str. 304.

⁷⁷ Usp. Gerhardt, *Der Sinn des Sinns*, str. 310.

⁷⁸ Usp. Gerhardt, *Der Sinn des Sinns*, str. 273.

Tillich, P., *Briefwechsel und Streitschriften*, izd. R. Albrecht/R. Trautmann, sv. VI (Frankfurt a. M., 1983).

Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1979).

filozofije nije Adornova zadnja riječ. On nas upućuje da prijedemo u proces samonegacije i da izdržimo napetost i neizvjesnost koju taj proces sa sobom nosi: „Filozofija je nešto najozbiljnije, ali tako ozbiljna opet i nije“ (Adorno 1970a: 26).

Literatura

- Adorno, T. W. 1970a. *Negative Dialektik*, Gesammelte Schiften Band 6 (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Adorno, T. W. 1970b. *Ästhetische Theorie*, Gesammelte Schiften Band 7, (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Adorno, T. W. 1973. *Philosophische Terminologie*, Band 1, (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Adorno, T. W. 2003. *Minima Moralia*, Gesammelte Schiften Band 4, (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Adorno, T. W. i Benjamin, W. 1994. *Briefwechsel 1928-1940*, Hg. H. Lonitz (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Adorno, T. W. i Scholem, G. 2015. *Briefwechsel: „Der liebe Gott wohnt im Detail“, 1939-1969* (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Benjamin, W. 1970. *Werke II/2* (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Benjamin, W. 1966. „Über das Programm der kommenden Philosophie“, u: *Angelus Novus*, Ausgew. Schriften 2, 27-41.
- Bloch, E. 1978. „Etwas fehlt ... Über die Widersprüche der utopischen Sehnsucht. Ein Rundfunkgespräch mit Theodor W. Adorno, 1964“, u: *Tendenz-Latenz-Utopie* (Frankfurt am Main: Suhrkamp), 350-368.
- Brumlik, M. 2011. „Theologie und Messianismus“, u: *Adorno-Handbuch*, ur. Richards Klein, Johann Kreuzer, Stefan Müller-Doohm (Stuttgart: J. B. Metzler), 295-309.
- Hegel, G. W. F. 1970. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, Werke Bd. 8 (Frankfurt am Main: Suhrkamp).
- Hindrichs, G. 2008. *Das Absolute und das Subjekt* (Frankfurt am Main: Klostermann).
- Horkheimer, M. 1985. *Nachgelassene Schriften 1931-1949*, GS Band 12 (Frankfurt am Main: Fischer).
- Scholem, G. 1970. „Zum Verständnis der messianischen Idee im Judentum“, u: *Über einige Grundbegriffe des Judentums* (Frankfurt am Main: Suhrkamp), 121-167.
- Thaidigsmann, E. 1995. „Von der Gerechtigkeit der Wahrheit. Der ontologische Gottesbeweis bei T. W. Adorno mit einem Blick auf die The-

ologie Karl Barths“, u: *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* 37, 144–164.

Theunissen, M. 1983. „Negativität bei Adorno“, u: *Adorno-Konferenz 1983*, ur. L.v. Friedeburg, J. Habermas (Frankfurt am Main: Suhrkamp), 41-65.

Literatura

- Anzelmo Canterburyjski. 2014, *Zašto je Bog postao čovjekom. Cur Deus Homo* (Zagreb, Kršćanska sadašnjost).
- Cheaiab, R. 2016. *U Božjem krilu. Mrvice teologije milosrđa* (Zagreb: Salesiana).
- Cipra, M. 2003. *Temelji ontologije* (Zagreb: Matica hrvatska).
- _____ 2007, *Spoznajna teorija* (Zagreb: Matica hrvatska).
- Courth, F. 1999, *Bog trojstvene ljubavi* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Crocetti, G., 2016, *Milosrdni kao Otac. Djela tjelesnog i duhovnog milosrđa u svjetlu Biblije* (Zagreb: Salesiana).
- Daniélou, J. 2012, *Bog i mi* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Golub, I. 1990, *Prijatelj Božji* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Grondin, J. 2010, „Spektakularan povratak Boga u filozofiju“, *Concilium* 46, 123-131.
- Kasper, W. 2004, *Bog Isusa Krista. Tajna trojedinog Boga*, drugo izd. (Đakovo: U pravi trenutak).
- Kasper, W. 2015. *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Kušar, S. 2001a, *Bog kršćanske objave. Građa i literatura za studij teološkog traktata o trojedinom Bogu* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Kušar, S. 2001b. *Filozofija o Bogu. Građa i literatura za studij teodiceje* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Moltmann, J. 2008. *Teologija nade. Istraživanja o temeljenju i posljedicama kršćanske eshatologije* (Rijeka: Ex libris).
- Nietzsche, F. 2009. *Tako je govorio Zaratustra* (Zagreb: Večernji list).
- Papa Franjo. 2015. *Misericordiae vultus – Lice milosrđa. Bula najave Izvanrednog jubileja milosrđa*, peto izd. (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Quinn, P. 2008. *Filozofija religije od A do Ž* (Zagreb: Naklada Jurčić).
- Raguž, I. 2016. *Milosrđe* (Đakovo: Panni).
- Rahner, K. i Vorgrimler, H. 2008. *Teološki rječnik*, treće izdanje (Đakovo: U pravi trenutak).
- Rebić, A. 1996. *Središnje teme Staroga zavjeta* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Savonarola, J. 1999. *Nad psalmom Smiluj mi se, Bože* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).
- Schmaus, M. 1959. *Dogmatica cattolica I. Introduzione. Dio-creazione* (Torino: Casa Editrice Marietti).
- Schönborn, C. 2010. *Našli smo milosrđe. Tajna božanskoga milosrđa* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost).

- Tomić, C. 1993. „Evanđelje milosrđa“, *Obnovljeni život* 48, 439-457.
- Vuković, D. 2016. „Milosrđe u biblijsko-teološkoj perspektivi“, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 144, 14-21.

bi mogao stvarati „u bitku“, kao što i razum ne bi mogao spoznavati stvarnost bića kad bi im po svom bitku bio jednak.³⁶

Zaključak

Tijekom istraživanja Vasiljevih shvaćanja o Božjim svojstvima posebno smo uočili nekoliko njegovih postavki: čovjek iako biće sintetične naravi čija se spoznaja mijenja u vremenu i prostoru ipak ima mogućnost steći neko znanje o Bogu; sve dublje shvaćanje Boga u njegovim naknadnim svojstvima postiže se sve savršenijom spoznajom bića; svojstva Božjeg bića tek pobliže određuju čovjekovu spoznaju Boga i uvijek na drukčiji način izriču jednu te istu neizmjernost; znanstvena spoznaja Boga ima zadatak onemogućiti čovjeku da savršenosti bića pripisuje Bogu na formalan način i tako od njega učini neko nebiće; izvorna metafizička spoznaja Boga bez koje ga se ne može misliti je aseitet (u smislu da egzistencija spada na Božju bit).

Bog je prema Vasilju prije svega stvoritelj bića u njihovom bitku. On u sebi sadrži stvaralački ekvivalent bitka stvorenih bića na beskonačno savršen način. Ako bi Bog bio sličan (ili jednak) bićima onda ih ne bi mogao stvarati u bitku. Zato je Vasilj vrlo oprezan s analognom primjenom pojmova pa i onda kad se savršenostima bića zaniječu ograničenosti i Bogu pridijevaju u najvišem stupnju. Izvorna metafizička spoznaja Boga bez koje ga se ne može misliti je aseitet (u smislu da egzistencija spada na Božju bit). To je apsolutno Božje svojstvo.

Iz do sada izloženog proizlazi kako se Kvirin Vasilj govoreći o Božjim svojstvima ne drži u potpunosti učenja tradicionalne filozofije skolastičke inspiracije, ali opet da nije učinio niti neki spektakularni odmak od onog što je u skolastičkoj filozofiji domišljeno.

Literatura

- Tomić, D., „Prinos potpunoj bibliografiji Kvirina Vasilja“, *Hum* 3 (2007), str. 117-151.
- Tomić, D., „Mogućnosti i poteškoće govora o Bogu u filozofiji Kvirina Vasilja“ (neobjavljena doktorska teza, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2010).
- Tomić, D., „Filozofija i religija Kvirina Vasilja“, u: Kvirin Vasilj, *Religija i nereligija. Rasprave i članci*, (priredio: Draženko Tomić) (Zagreb: Glas Koncila, 2015).

³⁶ Usp. Vasilj, *Filozofija ljudskog duba*, str. 340.; Vasilj, *Misli o religiji*, str. 51.

- Tomić, D., „Lik u djelu – fra Kvirin Vasilj“, *Hercegovina franciscana* 4, 1 (2008).
- Vasilj, K., „Svojstva Boga“, *Hrvatski katolički glasnik*, 16, 4 (1957), str. 104-105.
- Vasilj, K., „Znanje Boga“, *Hrvatski katolički glasnik*, 16 (1957).
- Vasilj, K., *Temelji spoznaje stvarnosti* (Madrid-Valencija: Drina Press, 1966).
- Vasilj, K., *Sloboda i odgovornost. Čudoredni zakon* (Rim: Izdanja Ranjeni labud, 1972).
- Vasilj, K., „Pojam Boga - Odgovor Harweyu“, *Hrvatski katolički glasnik*, 34, 1 (1975), str. 4-6.
- Vasilj, K., „Vječnost i vrijeme“, *Hrvatski katolički glasnik*, 34, 4 (1975), str. 106-107.
- Vasilj, K., *Marksizam i kršćanstvo. Razgovor s drom Brankom Bošnjakom, piscem knjige „Filozofija i kršćanstvo“* (München - Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1976).
- Vasilj, K., *Tajna počovječjenja* (Duvno: Naša ognjišta 1981).
- Vasilj, K., *Misli o religiji* (Chicago: Hrvatska franjevačka tiskara, 1983)
- Vasilj, K., *Filozofija ljudskog duha. Teorija spoznaje. Kritika filozofije o Bogu* (Chicago: ZIRAL 1984).
- Vasilj, K., „Jednota i mnoštvo“, *Hrvatski katolički glasnik*, 46, 4 (1987), str. 99.
- Vasilj, K., „Znati govoriti i šutjeti o Bogu velika je Mudrost“, *Hrvatski katolički glasnik*, 46 (1987).
- Vasilj, K., *Opstojnost Božja i stvarnost zla* (Chicago: Ziral, 1991).
- Vasilj, K., *Filozofija života* (Zagreb: „K. Krešimir“, 1994, 2. izd. 1997).
- Vasilj, K., *Religija, prirodne i društvene znanosti* (Mostar: Ziral, 1997).

znanosti promišlja sadržaj svoje vjere i njegovu specifičnu religijsku istinu. On to može činiti i to ga može učvrstiti u njegovu religioznom uvjerenju; pritom međutim ne valja prešutjeti ono na što su upozorili neki filozofi religije⁴⁵: spontano i naravno religiozno držanje i ponašanje može biti zakočeno ako je stalno prekidano teoretskom znanstvenom refleksijom koja zahtijeva stanovito distanciranje spoznavajućeg subjektiviteta od njegova predmeta te u danom slučaju opredmećivanje Boga; sve to naima ne tvori „element“ u kojem se odvija čovjekov odnos prema Bogu i njegov religiozni *cultus Dei*. No u vremenima visoko razvijene kritičke refleksivnosti ljudskog uma sama se od sebe vjerniku ali i svakom drugom duhovno budnom čovjeku nameće potreba reflektiranja nad religioznim iskustvom i njegovim sadržajima. Tematika dokaza za Božje postojanje pokazuje na svoj način specifičnu religioznu racionalnost te otvara pitanje o naravi racionalnosti uopće i o njezinim granicama.⁴⁶

Literatura

- Akvinski, T., *Die Gottesbeweise in der „Summe gegen die Heiden“ und der „Summe der Theologie“*. Text mit Übersetzung, Einleitung und Kommentar, ur., Horst Seidl, lateinisch-deutsch (Hamburg: Meiner, 1982).
- Akvinski, T., *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš (Zagreb: Globus, 2005).
- Akvinski, T., *Suma protiv pogana. Summa contra Gentiles* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993-1994).
- Alfaro, J., „La dimension trascendental en el conocimiento humano de Dios segun S. Tomas“, *Gregorianum* 55 (1974), str. 639-675.
- Augustin, *Ispovijesti*, preveo Stjepan Hosu (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010).
- Bochénski, J. M., *The Logic of Religion* (New York: New York University Press, 1965).
- Buber, M., *Gottesfinsternis. Betrachtungen zur Beziehung zwischen Religion und Philosophie* (Zürich: Manasse, 1953).

⁴⁵ Usp. Martin Buber, *Gottesfinsternis. Betrachtungen zur Beziehung zwischen Religion und Philosophie* (Zürich: Manasse, 1953), str. 145-153; Keiji Nishitani, *Was ist Religion?*, deutsch von Dora Fischer-Barnikol (Frankfurt/Main: Insel, 1982). – Ovaj rad o Tominim „putevima“, s obzirom na svoje usmjerenje, mnogo duguje filozofiji religije Bernharda Weltea, usp. isti: *Filozofija religije*, Zagreb: Matica hrvatska, 2016.

⁴⁶ Usp. o tome Wolfgang Kluxen, „Über die Rationalität der religiösen Erfahrung“ u Wolfgang Kluxen, *Moral – Vernunft – Natur. Beiträge zur Ethik*, herausgegeben von Wilhelm Korf und Paul Mikat (Paderborn: Schöningh, 1997), str. 193-201.

- Buchheim, T., ur., *Gottesbeweise als Herausforderung für moderne Vernunft* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012).
- Capelle, W., *Die Vorsokratiker* (Stuttgart: Kröner, 1968).
- Ehlen, P. i Kutschera, F., ur., *Der Mensch und seine Frage nach dem Absoluten. Fragen einer neuen Weltkultur* (München: Kindt, 1994).
- Hadot, P., *Discours et mode de vie philosophique* (Paris: Les Belles Lettres, 2014).
- Hadot, P., *Qu'est-ce que la philosophie antique?* (Paris: Gallimard, 1995).
- Heiler, F., *Erscheinungsformen und Wesen der Religion* (Stuttgart: Kohlhammer, 1979).
- Kušar, S., „Originalnost i aktualnost misli Tome Akvinskog“, u : Kušar, S., ur., *Filozofija u srednjem vijeku*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2015).
- Kušar, S., *Spoznaja Boga u filozofiji religije. B. Welte i božanski Bog* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1996).
- Léon-Dufour, X., ur., *Rječnik biblijske teologije*, (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993).
- Meslin, M., *Encyclopédie des religions. 2. Thèmes* (Paris: Bayard, 2000).
- Moreschini, C., *Fovijest patrističke filozofije* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009).
- Nishitani, K., *Was ist Religion?*, deutsch von Dora Fischer-Barnikol (Frankfurt/Main: Insel, 1982).
- Pacomio, L. i Mancuso, V., ur., *Enciklopedijski teološki rječnik*, preveli Josip Balabanić i Josip Kolanović (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009).
- Ratzinger, J., *Uvod u kršćanstvo* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2007).
- Schaeffler R., *Religion und kritisches Bewußtsein* (Freiburg i. Br.: Alber, 1973).
- Sentis, L., *Saint Thomas d'Aquin et le mal. Foi chrétien et théodicée* (Paris: Beauchesne, 1992).
- Welte, B., „Der Gottesbeweis und die Phänomenologie der Religion“, u B. Welte, *Auf der Spur des Ewigen* (Freiburg i. Br.: Herder, 1965).

Bilješka o autorima

KAZIMIR DRILO predavač je na Sveučilištu Ludwiga Maximiliana u Münchenu i Tehničkom sveučilištu u Berlinu.

MILAN GELO je diplomirao na filozofsko-teološkom smjeru Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ izvanredna je profesorica na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

HRVOJE JUKO član je Hrvatske pokrajine Družbe Isusove, radi u hrvatskom odjelu Vatikanskog radija u Rimu.

IVAN KARLIĆ redoviti je profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

IVAN KORDIĆ zaslužni je znanstvenik Instituta za filozofiju.

NINOSLAV KRIŽIĆ je student poslijediplomskog studija filozofije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

STJEPAN KUŠAR redoviti je profesor Katoličkog sveučilišta u Zagrebu.

DAVOR PEĆNJAK znanstveni je savjetnik u Institutu za filozofiju.

DALIBOR RENIĆ je docent na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

VALENTIN STUHNE student je diplomskog studija na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

DRAŽENKO TOMIĆ je docent na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.